

Teismo psichiatro, teismo psichologo eksperto etiniai principai

1. Etiniai pagrindai

- 1.1. Teismo psichiatro, teismo psichologo eksperto (toliau "eksperto") veiklos esmė - pateikti tiriamojo asmens psichikos būsenos įvertinimą, padedant užtikrinti teisingumą teismo procese.
- 1.2. Eksperto moralinė pareiga - griežtai laikantis įstatymo be išankstinės nuostatos atlikti objektyvų, bešališką ir nepriklausomą tyrimą, įvertinti gautus duomenis ir suformuluoti išvadą, turinčią įrodomąją reikšmę bylai.
- 1.3. Aukščiausių teisingumo ir eksperto veiklos etinių vertybių sutapimas duoda pagrindą eksperto įsitikinimui, kad jo doras darbas atitinka žmogišką, profesinę ir gydytojo sąžinę. Kokios bebūtų eksperto išvados, jeigu jos tikslios ir pagrįstos, jos tarnauja teisingumui nepriklausomai nuo subjektyvių nuomonių, kurių laikosi bylos dalyviai.
- 1.4. Laikydamasis procesinio neutralumo, ekspertas privalo aiškiai suprasti, kad jo dalyvavimas teismo procese susijęs su humaniškais teismo uždaviniais: užtikrinti žmogaus teises, asmenims turintiems psichikos sutrikimus, civiliniame ir baudžiamajame procese, perduoti juos gydytojų psichiatrų stebėjimui bei gydymui vykdant visuomenei pavojingų veiksmų prevenciją. Šie uždaviniai iškelia ekspertui papildomą moralinę pareigą, tačiau nesuteikia jam moralinės teisės besąlygiškai ir savavališkai teikti pirmenybę medicininio poveikio priemonėms.
- 1.5. Teismo psichiatrinė ekspertizė turi būti atliekama laikanti bendrosios psichiatrijos etinių principų ir normų, nors ir specifinėmis procesinės-teisminės procedūros sąlygomis.

2. Ekspertas ir gydytojas

- 2.1. Santykiai tarp eksperto ir tiriamojo nėra tokie patys, kaip tarp gydytojo ir paciento. Pagal išsilavinimą ir profesiją būdamas gydytoju-psichiatru, ekspertas savo veikloje dėl procesinės padėties privalo pirmiausia nustatyti aplinkybes, reikšmingas teisingai bylos eigai, o ne teikti tiriamajam psichiatrinę pagalbą, išskyrus tuos atvejus, kai neteikiant tokios pagalbos gali kilti pavojus tiriamojo gyvybei arba rimta žala jo sveikatai. Esant tokiam pavojui ekspertas privalo elgtis kaip gydytojas ir imtis visų būtinų priemonių, kad suteiktų tiriamajam medicinos pagalbą, net jei tai gali sutrukdyti, nutraukti arba sustabdyti ekspertizę.
- 2.2. Objektyvi eksperto pozicija ir jam keliami tyrimo užduoties neatmeta psichoterapinio poveikio tiriamajam, kad būtų išvengta situacijos sąlygotų stresinių būsenų.
- 2.3. Stacionarios ekspertizės metu esant medicininėms indikacijoms, būtiną gydymą tiriamajam sutikus arba priverstinai, galima taikyti tik įstatymu nustatytais pagrindais ir tvarka.

3. Eksperto ir tiriamojo santykiai

- 3.1. Bendraudamas su tiriamuoju ekspertas privalo būti taktiškas, gerbti tiriamojo asmenybę, saugoti jo įstatymines teises, neleisti žeminti jo žmogiško orumo ir garbės. Ekspertas privalo mokyti personalą bei kitus ekspertinio padalinio darbuotojus humanišškai elgtis su tiriamuoju.
- 3.2. Ekspertas privalo siekti pasitikėjimu pagrįstų santykių su tiriamuoju, savo elgesiu ir pokalbio būdu parodydamas, kad pokalbis su gydytoju skiriasi nuo tyrėjo arba teismo vykdomo tyrimo, kad ekspertui rūpi tik objektyvus medicininis ištyrimas, be išankstinio nusistatymo bylos atžvilgiu.
- 3.3. Mėginimai įgauti tiriamojo pasitikėjimą, užmezgant familiarius santykius, pasinaudojant jo priklausoma padėtimi, manipuliuojant jo jausmais artimiesiems ar taikant kitus negarbingus metodus, yra neetiški ir nedera ekspertui.
- 3.4. Juo labiau neleistina taikyti prievartą, grasinimus, apgaule, šantažą siekiant gauti iš tiriamojo ekspertą dominančią informaciją arba sutikimą atlikti ištyrimą.
- 3.5. Kokie bebūtų eksperto motyvai, jis neturi teisės žadėti tiriamajam subjektyviai pageidautino teismo sprendimo arba gąsdinti jį nepalankia bylos baigtimi.
- 3.6. Ekspertas, atsižvelgdamas į tiriamojo psichikos būseną, privalo paaiškinti jam tyrimo tikslą ir atlikimo sąlygas, galimas procesines pasekmes, taip pat įstatymu nustatytas tiriamojo teises ir eksperto pareigas.
- 3.7. Ekspertas privalo kontroliuoti, kaip laikomasi, tiriamajam atliekant stacionarią teismo psichiatrijos ekspertizę, sveikatos apsaugos sistemoje galiojančių sanitarinių, higieninių bei slaugos

normų. Neetiška siūlyti tiriamajam sąlygų pagerinimą mainais už jo sutikimą bendradarbiauti (atlikti tyrimą, suteikti informaciją).

3.8. Ekspertas neturi slėpti nuo tiriamojo, kad šis yra stebimas personalo ir techninėmis priemonėmis, jeigu tokios yra ekspertinėje įstaigoje (video, audio aparatūra ir pan.). Tačiau etiškai neleistina įtraukti kitus tiriamuosius, kaip "informatorius", į jo elgesio stebėjimą ir jo pasipasakojimų rinkimą.

3.9. Pastebėjęs tiriamojo simuliuojamus psichikos sutrikimus ekspertas gali pasakyti jam savo nuomonę subtilia forma, neužgaudamas tiriamojo asmens, perspėdamas, kad simuliacijos faktas bus užregistruotas ekspertizės išvadoje.

4. Tyrimo metodai. Informuotas sutikimas

4.1. Atlikdamas teismo psichiatrijos, psichologijos ekspertizę ekspertas gali naudoti tik tokius medicininius metodus ir priemones, kurie leistini taikymui sveikatos apsaugos sistemoje.

4.2. Atliekant ekspertizę negali būti taikomi tyrimo metodai, susiję su fiziniu ir psichologiniu traumavimu, žmogaus garbės ir orumo žeminimu, keliantys rimtą pavojų gyvybei, turintys neigiamas pasekmes sveikatai.

4.3. Atliekant ekspertizę neleistina:

- a) naudoti tyrimui (ne gydymo tikslu) metodus ir preparatus, kurie iš esmės keičia tiriamojo sąmonės būseną, sutrikdo jo asmenybės integralumą, paralyžiuoja jo valią;
- b) atlikti manipuliacijas su psichotropiniais vaistais siekiant išprovokuoti psichikos sutrikimus arba jų paūmėjimą, stebėti jų spontanišką progresavimą netaikant adekvataus gydymo arba nutraukiant reikiamą gydymą;
- c) atlikti naujų medicininių metodų ir preparatų bandymus arba kitus medicininius-biologinius eksperimentus su tiriamaisiais, net jeigu būtų gautas jų sutikimas.

4.4. Ekspertas turėtų laikytis etinės taisyklės - gauti savanorišką tiriamojo sutikimą visiems tyrimo būdams, prieš tai suprantama forma papasakojus apie juos ir su jais susijusią riziką sveikatai. Tiriamiesiems, kuriems jų sutikimu atliekama ekspertizė, ši taisyklė taikoma be išlygų. Nors privaloma ekspertizė atliekama ir be tiriamojo sutikimo, patartina sutikimą paimti bent tais atvejais, kai įmanoma.

4.5. Tiriamajam atsisakant pokalbio ir tyrimų, ekspertas privalo sužinoti atsisakymo motyvus ir išsiaiškinti su tiriamuoju, suteikti jam galimybę išsakyti savo poziciją, priimti ją rimtai, stengtis išsklaidyti jo neadekvačius nuogastavimus, įtraukti jį į sprendimų priėmimą, siūlyti alternatyvius variantus, rasti kompromisą ir pan.

Jeigu atsisakymą nuo tyrimo sąlygoja sunkus psichikos sutrikimas, ekspertui reikia vengti prievartos ir apsiriboti racionaliai pakankama tyrimo apimtimi.

Jeigu atsisakymą sąlygoja subjektyvus tiriamojo interesas, kai pats tiriamasis sugeba savarankiškai ir sąmoningai priimti sprendimus, o visos galimybės aiškinimu ir įtikinėjimu gauti laisvanorišką sutikimą išsemtos, tai ekspertui nelieka nieko kita, kaip tik įrašyti šią aplinkybę savo išvadoje.

Tais atvejais, kai atsisakymas nuo tyrimo daro neįmanomą ir pačią išvadą, ekspertas apie tai informuoja ekspertizę paskyrusią instituciją ir patį tiriamąjį. Tokiais atvejais ekspertas privalo atsiriboti nuo spėjamų įvertinimų, nepagrįstų išsamiais duomenimis.

5. Eksperto nepriklausomumas

5.1. Eksperto nepriklausomumas - jo svarbiausias moralinis pagrindas. Atlikdamas jam pavestus ekspertinius tyrimus ir duodamas išvadas ekspertas nepriklausomas ir vadovaujasi tik savo profesinėmis žiniomis, įstatymais ir sąžine. Jis privalo aiškiai išreikšti savo poziciją, ginti savo požiūrį, o patirdamas spaudimą - reikalauti juridinės ir visuomeninės gynybos.

5.2. Eksperto nepriklausomumą garantuoja įstatymas: niekas neturi teisės daryti poveikį ekspertui tikslu gauti išvadą kurio nors proceso dalyvio naudai arba kitų asmenų interesams. Ekspertizę paskyręs pareigūnas arba institucija, taip pat ekspertinės įstaigos vadovas neturi teisės duoti ekspertui nurodymus, iš anksto apsprendžiančius tyrimo eigą ir ekspertinės išvados turinį.

5.3. Ekspertas netarnauja nei gynybai, nei kaltinimui, nei ieškovui, nei atsakovui, nei liudininkui; jis atlieka savo profesinę pareigą įstatymo nustatyta tvarka vardan teisingumo.

5.4. Nei žinybinis pavaldumas, nei darbo apmokėjimas nemenkina eksperto profesinio suvereniteto ir atliekant ekspertizę bei duodant išvadą nedaro jo priklausomo nuo pareigūnų bei finansavimo šaltinių.

5.5. Eksperto elgesys bet kokioje aplinkoje neturi kelti abejonių dėl jo sąžiningumo ir nepaperkamumo.

5.6. Ekspertas, sužinojęs esant pagrindą jo nušalinimui, privalo nedelsiant nusišalinti.

5.7. Socialiniai, politiniai, ideologiniai, religiniai įsitikinimai, pomėgiai ir tokie jausmai, kaip priešiškus arba gailestis kaltinamajam, neturi įtakoti eksperto veiklos, jo vertinimų ir išvadų. Nepriklausomumo išsaugojimo sumetimais ekspertas privalo susilaikyti nuo dalyvavimo viešoje politikoje.

5.8. Dirbdamas komisijos sudėtyje, kiekvienas ekspertas išsaugo savo nepriklausomumą ir savarankiškumą atlikdamas tyrimą, įvertindamas savo paties ir kitų komisijos narių gautus duomenis bei formuluodamas išvadas pagal ekspertizei pateiktus klausimus savo specialių žinių ribose. Nepriklausomumas ir savarankiškumas nereiškia kolegų nuomonės ignoravimo komisijoje bendrai aptariant ekspertinius atvejus.

5.9. Eksperto nepriklausomumas turi būti paremtas reiklumu sau pačiam, dorumu ir sąžiningumu.

6. Profesinė kompetencija

6.1. Profesinė kompetencija yra būtina ekspertinės veiklos sąlyga. Ekspertas privalo atitikti aukštus profesinius standartus ir sistemingai tobulinti savo žinias.

6.2. Atliekant tyrimą ir pateikiant išvadą ekspertui negalima peržengti specialių psichiatrijos - psichologijos žinių ribų. Šios ribos peržengiamos, kai:

a) klausimo sprendimui nereikia specialių psichiatrijos - psichologijos žinių;

b) klausimo sprendimas priklauso bylą tiriančio ar nagrinėjančio pareigūno bei institucijos kompetencijai;

c) klausimo sprendimui reikalingos kitų mokslų ir praktinės veiklos sričių specialiosios žinios;

d) klausimo sprendimui nepakanka šiuolaikinės psichiatrijos specialiųjų žinių bei patirties. Eksperto išvada negali remtis prielaidomis, kurios prieštarauja šiuolaikiniams mokslo pasiekimams.

6.3. Ekspertas privalo atsisakyti nuo ekspertizės atlikimo, kai klausimas neatitinka jo profesinės kompetencijos.

7. Konfidencialumas

7.1. Gydytojo ir paciento santykių konfidencialumas yra viena iš pagrindinių medicininės etikos normų. Jos reikšmė išlieka ir atliekant teismo psichiatrinę ekspertizę, nors jos įgyvendinimo galimybes riboja juridiniai reikalavimai. Ekspertas privalo išlaikyti konfidencialumą kiek leidžia įstatymas.

7.2. Ekspertas neturi teisės žadėti konfidencialumą ten, kur jis negali jo garantuoti. Žinodamas apie konfidencialumo ribotumą, ekspertas privalo informuoti tiriamąjį apie galimą konfidencialių duomenų atskleidimą ekspertinėje situacijoje ir apie juridinį pagrindą, dėl ko ekspertas priverstas tai padaryti. Tai darydamas ekspertas privalo atsižvelgti, kad tiriamasis turi teisę savarankiškai nusistatyti ekspertui teikiamos informacijos apimtį, informacijos nuslėpimo mastą ir teisę žinoti, kokia ekspertui konfidencialiai suteikta informacija gali būti perduota tyrimui ir teismui. Tiriamasis gali atsisakyti šios teisės.

7.3. Konfidencialumo išsaugojimui pateikiant informaciją tikslinga laikytis racionalaus pakankamumo principo. Informacijos, kuri nėra susijusi su ekspertui užduotais klausimais, nesuteikia argumentų ekspertinėms išvadoms, nestiprina jų įrodomosios galios, nebūtina viešinti įrašant išvadoje, ypač jeigu pats tiriamasis to prašo, o ta informacija liečia jo asmeninį intymų gyvenimą arba kitų asmenų interesus. Ekspertas privalo atsižvelgti į tiriamojo teisę konfidencialumui bei asmeninio gyvenimo neliečiamumui ir kiek įmanoma į jo prašymus.

7.4. Tiriamojo sutikimas atskleisti asmeninio pobūdžio informaciją sumažina eksperto moralinę atsakomybę už konfidencialumo pažeidimą, tačiau kiekvienu atveju, pernelyg plačiai netraktuojant gauto sutikimo, būtina įsitikinti, ar tiriamasis supranta santykių su ekspertu specifika ir ar suvokia galimas savo veiksmų pasekmes, ką jis turėjo omenyje ir ko tikėjosi iš tokio atskleidimo.

7.5. Išimtiniais atvejais, kai tiriamasis suteikia informacijos, galinčios padėti išvengti rimtos žalos, gresiančios kitiems asmenims arba visuomenei, atskleisti rimtą nusikaltimą, ekspertas turi teisę savo iniciatyva informuoti ekspertizę paskyrusį pareigūną (instituciją) nepriklausomai nuo tiriamojo sutikimo. Priimdamas tokį sprendimą, kuris reiškia moralinį pasirinkimą, ekspertas turi įsitikinti, kad šiuo konkrečiu atveju informacijos atskleidimas yra visuomenei svarbesnis negu konfidencialumo išsaugojimas. Prireikus atskleisti informaciją, ekspertas turi laikytis šių etinių taisyklių:

- a) pranešti tiriamajam apie savo ketinimą ir jį paskatinusius motyvus;
- b) pabandyti įtikinti tiriamąjį padaryti savarankišką pareiškimą informacijos atskleidimo procese arba įgaliotų ekspertą tai padaryti;
- c) atskleisti informaciją tik tokiu mastu, kiek tai tikslinga;
- d) nenaudoti atskleidžiamos informacijos kitiems tikslams;
- e) pagal galimybę kolegialiai priimti sprendimą dėl informacijos atskleidimo, nuodugniai ir visapusiškai apsvarstant susiklosčiusią situaciją.

Ekspertas visais atvejais be išimties turi moralinę teisę išlaikyti paslapyje informaciją, tiesiogiai nesusijusią su ekspertizės objektu (tiriamojo psichinės sveikatos būseną).

7.6. Ekspertas neturi teisės paviešinti tyrimo duomenis, kurie jam tapo žinomi iš bylos medžiagos, o taip pat informaciją apie ekspertizės eigą ir rezultatus be skyrusios ekspertizę institucijos leidimo.

7.7. Ekspertas privalo imtis visų įmanomų atsargumo priemonių, kad konfidenciali informacija ekspertizės atlikimo metu ir ją baigus nepatektų asmenims, kurie nėra įgalioti ją gauti, griežtai laikydamiesi dokumentų ir kitų informacijos saugojimo sąlygų.

7.8. Netarnybinėje aplinkoje neleistina kalbėti apie tiriamuosius, ypač kai pokalbio metu jų asmenybės gali būti atpažintos.

7.9. Kontaktui su tiriamuoju nutrūkus ir net jam mirus nesibaigia eksperto pareiga saugoti konfidencialumą.

7.10. Ekspertas neturi teisės teikti žiniasklaidai pareiškimų ir publikacijų apie konkrečius tiriamuosius ir atliekamas ekspertizes.

7.11. Reikalavimas išsaugoti konfidencialumą ir anonimiškumą turi būti taikomas mokslinėms publikacijoms, tiriamųjų pristatymui mokslinėse konferencijose, mokymo procese, demonstruojant foto, video ir audio medžiagas.

8. Ekspertinė išvada

8.1. Teikdamas ekspertines išvadas ir pasisakymus teisme ekspertas privalo griežtai laikytis bešališkumo ir objektyvumo principų, aiškiai skirti objektyviai nustatytus faktus nuo spėjimų ir įspūdžių, taip pat nurodyti informacijos apie tiriamuosius šaltinius, kad būtų kiek galima sumažinta tiesos iškraipymo ir priekaištų tikimybė.

8.2. Reikia atsižvelgti, kad tiriamajam susipažįstant su ekspertine išvada joje išdėstyta informacija ir vertinimai apie psichikos sutrikimų pobūdį, diagnozę ir prognozę gali pakenkti jo psichikos būsenai. Ši aplinkybė reikalauja iš eksperto atsargumo ir takto, ypač sunkaus psichikos sutrikimo su nepalankia išeitimi atvejais. Tokio paties subtilumo reikia ir pateikiant duomenis apie tiriamojo asmeninį gyvenimą. Ekspertas privalo vengti vertinančių formuluočių, užgaulių pastabų ir posakių, žeminančių žmogaus orumą.

9. Atsakomybė

Atsakomybė už etinių principų pažeidimą nustato Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija. Išaiškinus etikos pažeidimus LTPA valdyba gali:

- 1) rekomenduoti taikyti ekspertui drausminę nuobaudą;
- 2) rekomenduoti atimti galimybę dirbti teismo psichiatru, teismo psichologu ekspertu.